

Հ. Եթէ այդպէս վտանգաւոր բան է երկաթուղին, ինչո՞ւ համար դարձեալ մարդիկ իրենց ճամբորդութիւնները անով կընեն ու կուղեն ընել ամէն տեղ.

Ծ. Պատճառը յայտնի է: Հաշիւ ըրած են որ մինչեւ ցայժմ երկաթուղիներու վրայ պատահած փորձանքներով սրբան մարդ որ մեռեր կամ վիրաւորուեր է, այնչափ ժամանակի մէջ հասարակ կառքով ճամբորդութիւն ընողներուն մէջ գրեթէ անոր կրկինէն աւելի փորձանք պատահեր է ու կպատահի.

վասն զի պէտք է մոռնալ որ երկաթուղիով ճամբորդութիւն ընողները միլիոններ կհամրուին, եւ սոցա մէջ հազարէն մէկը հաղիւ կլնասուի փորձանքէ. իսկ հասարակ կառքով ճամբորդութիւն ընողներուն գոնէ հարիւրին մէկը փորձանքէ աղատ չմնար:

Հ. Կխնդրեմ որ ուրիշ անգամ ալ այս երկաթուղիներուն վրայ ընելու հարցմունքներու սիրով պատասխան տաք.

Ծ. Ամենայն սիրով:

Կ Ո Ս Տ Ա Ն Գ Ն Ո Ւ Պ Օ Լ Ի Ս.

Իտալացիք առակ մը ունին իրենց նախնի քաղաքին համար, եւ կըսեն միշտ ուրախութեամբ ու զմայլելով. «Նախնի տես, յետոյ մեռիր»: Նոյն բանը իրաւամբ կրնայ ըսել հիմակուան ժամանակս ամէն մարդ Կ-Պօլսոյ համար. «Տեսնես Պօլիս, յետոյ մեռնիս»: Եւ թէպէտ այս խօսքը աւելի կերպով մը իրաւունք ունին ըսելու Յոյները, որ այն մայրաքաղաքին հիմնադիրքը եւ հազարաւոր տարիներով բնակիչներն ու շէնքընողներն եղած են, բայց կրնայ Օսմանցիներէս ըսել՝ որ նոյն մայրաքաղաքին 500 տարուինէ ի վեր տէրն ու վայելողն է. կրնայ ըսել Նաեւ Հայը՝ որ իրեն բուն հայրենիքէն ցրուելէն ետքը, ազգութեանը գլխաւոր կեդրոն այն մայրաքաղաքն ըրեր է բնական կերպով. «Տեսնես Պօլիս, յետոյ մեռնիս»: Եւ միթէ իրաւցընէ այնքան ցանկալի տեղ է այդ Կ-Պօլիսը ըսելով կհարցընեն չտեսնողները, եւ ամէն տեսնող կհաստատէ թէ այո, եւ այնուհետեւ կջանայ նկարագրել անոր սքանչելի գեղեցկութիւնը, գիւղը, ծովը, պարտէզները, պալատները, մինարէները, նոճիները (սկւլիները) եւ այլն եւ այլն: Այսպէս շատ ճանապարհորդներ ամէն ազգէ՝

իրենց լեզուովը ստորագրեր են Կ-Պօլիսը, եւ հայերէն եւս մէկ չէ, այլ քանի մը ստորագրութիւն կայ Կ-Պօլսոյ՝ իրարմէ զարդարուն, իրարմէ վայելուչ: Մեք այս անգամ թարգմանաբար դնեմք այստեղ ռուս ճանապարհորդի մը ըրած ստորագրութիւնը. որ թէպէտ աւելի աշխարհագրական ճշգրութեամբ գրուած է՝ քան թէ բանաստեղծական ճոխաբանութեամբ, բայց այնպիսի մանր եւ հարկաւոր պարագաներ կպատմէ որ կրնան բուն Պօլսեցւոյ մը եւս ախորժելի գալ:

«Մարմարայի ծովին վերջացած տեղը, կըսէ, ուր կսկսի Վոսփորը կամ Պօլսոյ նեղուցը, կեցած է եօթ քաղիք ըսուած ամրոցը, որոյ քովէն կսկսի Կ-Պօլսոյ պարիսպը ու մինչեւ 4¹/₂ վերսթ տեղ կերթայ՝ մէկ շտկութեամբ. յետոյ գէպ ի հիւսիս կգառնայ ու Վոսփորոսի բերանը Սարայ պոռնուին հիւսիսային ծայրը կվերջանայ: Բոլոր ծովեզերքը բռնած են աներ ու գործարաններ, որոց մէջ ամենէն աւելի նշանաւոր է Տէրութեան շոգեշարժ մեքենաներուն գործարանը: Ծովեզերքին այս մասին բոլոր երկայնութեամբը նաւերը խարխիւ կձգեն, ծովեզերքէն մէկ ուկէս վերսթ հեռու՝ վաթսուէն մինչեւ

90 ոսնաչափ խորութիւն ունեցող ծովուն մէջ. ամենէն մեծ նաւակայքը, այսինքն նաւերուն կենալու տեղը, քաղաքին պարիսպներուն քովն է՝ ետիգուլէին ու Լապտերին (Փիներին) մէջտեղը, ուր սալօրաբար շատ նաւեր կ'սպասեն յաջող քամիի որ նեղուցէն վեր ելնեն, գէպ ի Սեւ ծովը: Այս նաւակայքը շատ պատուական է՝ անոր համար որ գրեթէ բոլորովին ազատ է ջրի յորձանքներէն, եւ առանց վտանգի կարելի է ծովեզերքին մօտենալ՝ 55-էն մինչեւ 58 ոսնաչափ խորունկ տեղեր:

«Կ-Պօլսոյ լապտերը փոքր աշտարակի մը վրայ շինուած է Սարայ պուռնուլին արեւելեան ծայրը, Այա-Սօֆեային հարաւային կողմը եւ գրեթէ քաղաքին պարիսպներուն մօտ, ծովուն երեսէն 70 ոսնաչափ բարձր է, ու մինչեւ 28 վերսթ տեղ լոյս կուտայ: Այս լապտերը կամ փարօսը, ինչպէս նաեւ ասիական ծովեզերքին վրայ գրտնուածը, Վոսփորին բերանը լուսաւորելու համար շինուած է, եւ աւելի ալ հարկաւոր է անոնց որ Մարմարայի ծովէն գալով՝ գիշերանց Կ-Պօլսոյ կ'մօտենան ու խարիսխ կ'ձգեն: Միայն թէ այս եւ թէ ընդհանրապէս Յունաստանի եւ Տաճկաստանի ծովեզերաց վրայ գտնուող լապտերները լաւ չեն հոգացուիր. այնպէս որ հեռուէն ինչպէս որ պէտք է աղէկ չեն երեւար:

«Մարմարայի ծովէն ներս մտնող ճանապարհորդին աչքին կզարնէ իսկոյն անհամար գմբէթներու եւ միւսահներու բազմութիւն՝ վրաները կէս լուսին տնկուած, Կամաց կամաց կսկսի Կ-Պօլսոյ հարաւային կողմը տեսնուիլ մզկիթներովն ու տներովը, որ գոյն զգոյն ներկուած են ու նոճիներու մէջ կէս կլոր ձեւով շարուած: Փոքր ինչ գէպ ի աջակողմը կտեսնուի փոքր Ասիան՝ Մալթէփէ եւ երկու եղբարք ըսուած լեռներովը, եւ ասոնք կարելի է որոշ տեսնել թէ Սեւ ծովէն եւ թէ Մարմարայէն, Պուլղուրլու

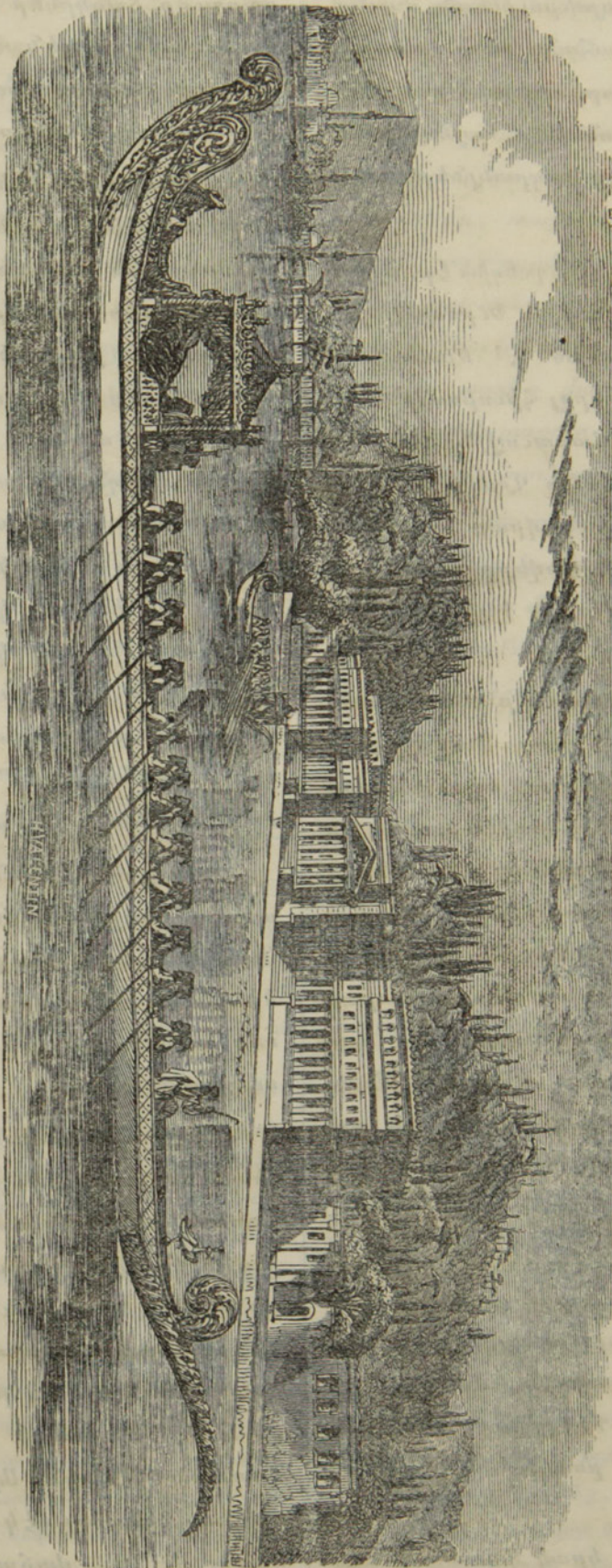
լեռան ստորոտը կեցած է Իսկիսար (հին առեւի Քրիստոսոյիս) քաղաքը, որոյ չորս կողմը նոճիներու անտառ է եւ ընդարձակ գերեզմանատուն այն մահմէտականաց, որք չեն ցանկար եւրոպայի հողոյն վրայ թաղուիլ:

«Կ-Պօլսոյ եւ Իսկիւտարի մէջտեղը՝ ջրին տակը եզած Ժայռի մը վրայ շինուած է Գըզդուխի ըսուած գեղեցիկ աշտարակը՝ ատամնաձեւ պատշգամով. Տաճկները անոր ոտքը փոքրիկ մարտից մը շինած են:

«Կ-Պօլսոյ արեւելեան ծայրը՝ Վոսփորի թերակղզոյն վրայ կեցած է ահագին եռանկիւնի շէնքը՝ Սարայ-Պուռնու, որ հիւսիսէն, արեւելքէն ու հարաւէն բարձր պարիսպներով պատած է, եւ այն պարիսպները քաղաքիններուն հետ կմիանան:

«Պարիսպներուն պատճառաւ գրեթէ չեն տեսնուիր այն պալատին զանազան շէնքերուն ծածքերը, եւ Օսմանեան տէրութեան կառավարութիւնը այնտեղը ամփոփուած է: Միայն կարելի է տեսնել նոճիները եւ օսկէզօժ գմբէթները՝ վրանին կէս լուսինով, որ մահմէտականութեան նշան է: Սարային պահպանութիւն ընողները երկու մարտիցներ են՝ մանր պղնձէ թնդանօթներով: Սարայ-պուռնուէն ասդին որ կուգաս՝ Կ-Պօլսոյ նաւահանգիստը կ'մտնես, որ առջի բերան լայն գետի մը կնմանի, եզերքը պալատներով եւ գոյն զգոյն թեթեւաշէն տընակներով զարդարուած: Այն տները եւրօպական ցամաքին վրայ իրարու կից՝ մէկ գծի վրայ են, իսկ ասիական կողմը իրարմէ տեղ տեղ բաժնուած:

«Ճանապարհորդին առջեւը կ'ենեն Թօփհանէ, Ղալաթիա եւ Պէյօղլու կամ Փեռա. սոքա բլուրի մը վրայ շինուած են, եւ դժուար է ըսելը թէ իւրաքանչիւրը ո՞ւր տեղ կսկսի եւ ո՞ւր կ'ընկնայ: Կ-Պօլսոյ ձախ կողմը կ'ընայ. շոգեհաւերը իրենց ձխահանքերովը եւ թեթեւ նաւակներն ու մակոյկները նաւահանգստին մէջ կ'իլտան. նաւահանգիստն

Մ. ԴՈՒՆԻՆԻՆԻ

ալ այնպէս յարմար ու գեղեցիկ՝ որոյ նմանը աշխարհիս երեսը կարելի է ըսել թէ չգտնուիր: Յունաց կայսերութեան ժամանակները Կ-Պօլսոյ նաւահանգիստը ոսկեղջիւր կը սուէր, վասն զի բոլոր աշխարհիս վաճառականութեանը կեդրոնն էր. այն ատենի ամէն երկիրները իրենց ապրանքները այնտեղ կ'յուզարկէին:

«Կ-Պօլսոյ հին անունը Բիզանդիոս էր. այժմ տաճկերէն Ստամպոլ կըսուի. եւրոպայի արեւելեան ծայրը շինուած է՝ եռանկիւնի հրուանգանի մը վրայ, որոյ հիւսիսային կողմը կ'աւազէ ոսկեղջիւրը, հարաւայինը Մարմարայի ծովը, եւ արեւելեանը Վոսփորոս կամ Պոլսոյ իջի: Պարիսպներուն վրայ 24 աշտարակ կայ, եւ պարսպին քովերը խրամ: 28 գուռ ունի պարիսպը, որոց 14ը ոսկեղջիւրին վրայ կ'հանեն:

«Պօլսոյ պարիսպները ամուր չեն, եւ պաշարման չեն կրնար դիմանալ: Խաչակիրները, եւ յետոյ Տաճկերները, այս քաղաքը Ագրիանուպօլսոյ (Էսիրնէի) կողմէն առին, որ իրեք կարգ կիսաւեր խրամով պատած է. միայն թէ ետիգուլէ ամրոցը վերջին ժամանակներս նորոգուած է. անոր ձեւը անունէն ալ կ'հասկըցուի, վասն զի եօթը աշտարակ է՝ եռանկիւնի մը վրայ շարուած, ու պատուարներով իրարու հետ միացած՝ Մարմարայի ծովեզերքը, Պօլսոյ հիւսիսային կողմը: Հին ատենը Օսմանեան դուռը այս ամրոցին մէջ բանա կ'գնէր իրեն գէմ՝ պատերազմ բացող տէրութեանց դեսպանները:

«Կ-Պօլիս հին ատենի Հռովմ քաղաքին պէս շինուած է եօթը բլուրի վրայ, որոց վերի ծայրերէն կերեւան Վոսփորը, Մարմարայի ծովը եւ Ողիմպոս, որ է Քեշիշ տալը: Քաղաքին ու արուարձաններուն բնակիչները 600,000 հոգւոյ կ'հասնին:

«Խիստ շատ անգամ կրակ կ'աւատահի այս քաղաքիս մէջ՝ փայտաշէն աներուն բազմութեանը պատճառաւ. փողոցները նեղ են, եւ

անոնց քարուածքը անպիտան. բայց անհամար սրճանոցներ կան նոցա մէջ, ուր հազարաւոր Տաճկերներ առաւօտէ մինչեւ իրիկուն ծուխ կ'քաշեն ու կ'քնանան: Մէկ թաղը մէկալէն բաժնող հրապարակները, նոյն խկ բազմամարդ տեղերը, գերեզմանոցներ են:

«Այն հնութիւնները՝ որ ատենով Պօլսոյ զարգարանքներն էին՝ այժմ գրեթէ ամէն ալ կոտրած աւրուած են, եւ անոնց քարերը քաղաքին այլ եւ այլ շէնքերուն մէջ գործածուած: Միայն ձիարձակարանին մէջ, որ է Աք մէյսանը, եգիպտոսէն բերուած կոթող (սիֆիլի քաշ) մը կայ՝ մոխրագոյն կրանիթէ. կայ նաեւ պղնձէ սեան մը կոտորը եւ ջրշեղջներ, որ հին հռովմէական մեծութիւնը մարգուս միտքը կ'երեն. ջրշեղջներուն մէկը այժմ Պիւսկիւր սիրեֆ կըսուի, եւ ատենով բոլոր քաղաքին ջուր կ'հասցընէ եզեր: Ձիարձակարանին քով ու Ենիչէրիներուն ջարգուած զինուորանոցներուն մնացորդացը մօտերը մինչեւ ցայժմ մնացած է ջրանցք մը որ հնութեանը համար շատ յարգի է:

«Պօլսոյ մէջ 214 մզկիթ կայ, եւ սոցա մէջ ամենէն լաւը՝ Այա-Սօփիան՝ այն է որ Սրբոյն Ստիիայ եկեղեցիէն փոխուած՝ մզկիթ դարձուած է. այս տաճարը Յուստինիանոս կայսեր շինածն է: Կան նաեւ 500 աղօթատներ ու շիրիմներ:

«Երկու գլխաւոր վաճառանոց ունի Կ-Պօլիսը. մէկը Մըսըր չարչըսը, ուր կ'ծախուին համեմներ, դեղեր, ձիւթ, ծխանելիք, խաշնդեղ եւ այլն, եւ միւսը Մեծ վաճառանոցը, որ գրեթէ զատ մէկ քաղաքի մի է Կ-Պօլսոյ մէջ. բոլորն ալ փողոցներ են՝ վրաները ծածկուած, երկու կողմերը խանութներով. սորա մէջ ծախուած գլխաւոր ապրանքները հազուստեղէնք են: Արեւելեան քաղաքներուն ամենահարկաւոր մէկ կոտորն է վաճառանոցը: Պօլսոյ մէջ 50 վաճառանոց կայ, եւ ամէն մէկը իրեն համար զատ ապրանքի առուսուր ունի. միայն մեծ վաճառանոցն է՝ յո-

բում՝ ամէն պէտք եղած բանը կարելի է գտնել: Արեւը մարը մտնելու ատեն, վաճառականները՝ որոց մեծ մասը Հրեայք եւ Հայք են՝ կիտակեն իրենց խանութները, եւ կեննեն կերթան Ղալաթիա, որ նաւահանգիստին գիմացի կողմն է:

«Նաւահանգիստը Սարային քովէն կսկսի. իսկզբան բաւական լայն է, բայց քանի որ գէտ ի վեր երթայ՝ կնեղնայ. վերի կտորին եւրոպացիք Անոյշ ջրեր կըսեն, որ է Քեանար խանէ ըստածը, եւ անոր մէջ կթափի Լիկոս վտակը: Տէրութեան հրամանովը նաւահանգիստին վրայ երկու շարժական կամուրջ շինուած է, որ մեծ գիւրութիւն կուտան Պօլիսէն Ղալաթիա անցնող դարձողներուն: Առաջին կամրջով զինուորական նաւահանգիստը վաճառականաց նաւահանգիստէն կբաժնուի. վաճառականաց նաւերունը բաւական խորունկ է, եւ այն նաւերը ոչ երբէք կկանգնին Սարային հիւսիսային ծայրը՝ Պօլսոյ արեւելեան կողմը, վասն զի ջրին ընթացքը

այն տեղ շատ սաստիկ է: Զինուորական նաւահանգիստը ընդարձակ ու շատ հանգիստ է, եւ անոր հիւսիսային ծովեզերքին վրայ շինուած է ահագին նաւարանը (քերանհ). այնտեղն են նաւերուն համար պէտք եղած բաներուն շտեմարանները, նաւ շինելու եւ նորոգելու գործարանները, ցորենի մթերանոցները, տախտակ սղոցելու համար շինուած շոգեշարժ գործարանը եւ զինուորական պաշտօնատեարց բնակարանները. այն տեղը կշինուին մեծամեծ նաւերը եւ երկու ահագին տօքեր փորուած են. նոյն տեղը կկենայ սովորաբար նաեւ բոլոր Օսմանեան տէրութեան նաւաորմիղը (sofianlusu):

«Պօլսոյ նաւահանգիստին եզերքը շինուած է էյուպ գեղը կամ թաղը, եւ սորա մզկիթներէն մէկուն մէջ Տաճկաց թագաւորները Սուլզան Օսմանի թուրը կկապեն իրենց մէջքը՝ թագաւորական աթուր նստած օրերին:

(Մնացածը ուրիշ անգամ)

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՔ.

ԳԱՂԱԽՈՅ ՆԱՓՈՒԷՈՆ ԿԱՅՍԵՐ ԱՏԵՆԱԹՕՍՈՒԹ ԻԿՆԸ.

Ընդհանուր կարծիք մի է այժմու ժամանակս րէ բոլոր աշխարհիս քաղաքականութեան պառզամախօսը Գաղղիոյ կայսրն է: Մեր գործը չէ այս կարծեաց ինչ աստիճանի ստուգութիւն ունենալը քննել կամ հաստատել. բայց այսքանը յայտնի է նաեւ ամենուն, որ եւրոպայի տերութեանց զոնէ մեծ մասին բռնած ձամբան՝ Նափոլէոնի քաղաքականութեանը երէ հետեւութիւն չէ, զոնէ զուգընթացութիւն է. եւ Նափոլէոնի միտքը, խօսքերը եւ գործերը լաւ դիտողը՝ կրնայ յուսալ րէ եւրոպայի այժմու քաղաքական վիճակին զոնէ հարեւանցի տեղեկութիւն մը ունի: Ասոր համար ալ է որ եւրոպական լրագիրները մեծ անհամբերութեամբ կսպասեն ամէն տարի Նափոլէոն կայսեր այն ատենախօսութեանը որ կընէ սովորաբար Թրենսլորական ժողովը մեծ հանդիսով բանալու օրը, եւ յետոյ այն Ատենախօսութեան ամէն մէկ խօսքը կսկսին մէջ բերել. քրննել, վերլուծել ու շատ անգամ այնպիսի նշանակութիւն-

ներ ալ տալ անոնց որ գոյցէ Ատենախօսին մտքէն չէ անցած, կամ րէ նաեւ անոր բոլորովին հակառակ նշանակութիւնը ունեցեր է մտքին մէջ: Ինչ եւ իցէ, մենք ալ այս տեղս ատենախօսութեան ճիշդ եւ պարզ բարգմանութիւնը ղենմք. բայց անոր խօսքերուն վրայ ընելու խորհրդածութիւնները մեր ընթերցողաց հասկըցողութեանը բողոմք:

Ատենախօսութիւնը եղած է փետր. 5-ին (ըստ նոր տոմարի) սովորական մեծահանգես շքով՝ Լուվրի պալատին մեծ դահլիճին մէջ, ուր կայսրը բազաւորական զանր նըստած, ու երկու կողմը բոլոր կայսերական ազգատոհմը եւ մեծամեծները շարուած՝ այսպէս խօսեր է:

„Տեսքք սեպունք, Տեսքք երեսփոխանք:

„Զեր վերջին ժողովոյն մէջ կյուսայի ես՝ րէ բազաւորաց ժողով մը կարելի պիտի լինի ընել եւ եւրոպայի հանգստութեանը սպառնալիք ընող դժուարութիւնները հեռացընել. այս յոյսս չարդարացաւ, եւ ես շատ կցաւիմ, վասն զի շատ ան-